

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 94 1973

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Recensioner av doktorsavhandlingar

Bo Nordstrand: *Bellman och Bacchus. Genrestudier i Bellmans tidiga dryckesvisor och ordenskapitel samt i Fredmans epistlar*. (Litteratur Teater Film 2) C W K Gleerup Bokförlag, Lund 1973.

I den översikt över Bellmansforskningen som Carl Fehrman har publicerat i *Svensk litteratur-tidskrift* (nr 1, 1973; även i *Scandinavian Studies*, vol. 44, 1972) antyds behovet av, men också förhoppningen om en undersökning av Bellmans dryckesvisor. Med Bo Nordstrands avhandling föreligger den sålunda bebadade studien.

Att *Fredmans epistlar* har utvecklats med dryckesvisan som en viktig förutsättning har varit en given sak. Men å andra sidan har det aldrig mer ingående utretts hur förbindelsen mellan den etablerade genren och epistlarnas särpräglade diktart ser ut, vad Bellman har tillvaratagit och vad som har förändrats. Inte heller har Bellmans egentliga dryckesvisor blivit undersökta i sin egen rätt. De betraktades länge som något tarvligt som man gjorde bäst i att glömma, därför att deras »auktors ära» eljest kunde minskas. Det citerade uttrycket är Kellgrens; även Levertin uttalade tanken att Bellmans »poet-ära» tog skada av att dessa dikter blev framdragna när Eichhorn tryckte om dem.

När numera även triviallitteraturens olika genrer är väsentliga forskningsfält för litteraturvetenskapen ter sig dryckesvisan genom sin klart bestämda funktion och sin länge levande motivskatt intressant i och för sig. Att det också kan vara fruktbart och nödvändigt att studera Bellmans dryckesvisor som vittnesbörd om hur genrens motiv upptogs av honom innan han i episteldiktningen gav dem nya uppgifter är klart.

Bo Nordstrand har i sin avhandling först givit en översikt över dryckesvisans genrehistoria fram till Bellmans tid och med dennes dryckesvisor som en sorts mållinje. Han har också velat belysa de Bellmanska visorna i deras förhållande till den verklighet som de kommit till i. Problemet om dryckesvisornas relation till epistlarna har varit det egentliga kärnproblem kring vilket avhandlingsarbetet har rört sig. Men författaren har också velat ge en syntes av den speciella Bacchusmytologi som finns i Bellmans dryckesvisor och

som vidareutvecklas i diktningen kring Bacchi orden och i epistlarna.

Att allt detta hör ihop och erbjuder lockande forskningsuppgifter är självklart – men också att det är ett program som till omfång och svårighetsgrad ligger långt bortom den nya doktorsavhandlingens rimliga möjligheter. Genomförandet har heller inte kunnat motsvara ambitionerna.

Det är från Nils Afzelius, som författaren har hämtat formuleringen för sina frågor (s. 9). Andra Bellmansforskare är ojämnt utnyttjade. I all synnerhet hade behövts en genomgång och analys av vad som tidigare har sagts om problemet om epistlarnas förhistoria. Alf Kjelléns uppsats »Fredman på Lokatten» (*Modersmållärarnas förening. Årsskrift 1957*) har Lars Lönnroth i *Sam-laren 1972* betecknat som alltför sällan citerad; den undgår inte heller här sitt öde. Där finns iakttagelser om hur dryckesvisans »kollektivism i Backus' tecken» återfinns i de tidiga epistlarna och om epistlarnas »vi-karaktär» (s. 109) som författaren kunnat ta som utgångspunkt. Betydligt oftare citeras Kjelléns *Bellman som bobem och parodiker*, men inte alltid på ett sätt som gör den rättvisa. Lennart Breitholtz' stora uppsats om *Bacchi Tempel* (*Sam-laren 1956*) behandlar visserligen ett verk från en senare tid, men innehåller ju mycket om bl. a. Bacchusikonografin och -mytografin som hade kunnat ge viktiga uppslag för i synnerhet kap. »Bacchi paradis».

Den forskningsöversikt som finns tar fasta på vad som har sagts om Bellmans förhållande till dryckesvisans tradition. Att här dra in beteckningen »Nordens Anakreon» på Bellman endast för att kalla den »ett försök att göra Bellmans visor salongsfäliga» (s. 14) är alltför lättvindigt – sammanställningen saknar, som förresten den fortsatta framställningen också visar, inte fog.

I ett stort inledande parti tecknar författaren med stöd av främst tyska studier och egna omfattande materialgenomgångar dryckesvisans utveckling från medeltiden och fram till 1700-talet på kontinenten och i Sverige. Två linjer blir tydliga: den folkliga, enkla visan som sjungs av hela laget, och den »anakreontiska», borgerliga, mer konstfulla, sjungen av en solist. Bellman anknyter till båda.

Nordstrand ställer upp ett repertorium över

vissa motiv och visar med rika exempel hur de återvänder ibland ända från vagantvisorna fram till Bellman. Bland dryckesvisans grundläggande motiv finner han betonandet av kamratskapet i dryckeslaget och avståndstagandet från en fientlig omvärld, full av bekymmer, som avvisas med olika utrop. Motiven är valda så, att exemplifieringen alltid kan sluta med ett Bellmanscitat. Endast i en avslutningsvis påhakat not får man reda på att det också finns vanliga motiv inom genren som Bellman inte har använt, till exempel, märkligt nog, motivet »vinet som inspirerar diktaren». Framställningen blir härigenom litet missvisande, eftersom urvalsmetoden inte signaleras från början. Uppställningen grundar sig på en organisk princip, som dock inte är alltigenom konsekvent tillämpad, och den har därigenom blivit något svåröverskådlig. Men dessa kedjor av citat fångar intresset: de visor som har sjungits kring vinglasen har formats kring samma tankar och skämt och uttryckt mycket likartade känslor i hundratals år. Bellman var inte den förste som prisade Gubben Noak och hans vinplantering; både på svenska, tyska och franska finns äldre exempel. Att motiv som »krogen är ett paradys» och »Bacchus är vår gud» liksom den nära till hands liggande skildringen av vägen från nykterhet till berusning har gammal hemortsrätt i genren överraskar väl inte. Men också motiv som vi uppfattar som rätt speciella för Bellmans backanaliska fantasi visar sig ha mer än femhundraåriga anor inom genren. Redan på medeltidens lekte man med tanken att drinkarna är invigda i en orden med Bacchus som beskyddare — då var det förstås munkordnarna som gav förebilden, medan Bellman tog sin samtids riddarordnar som parodins mönster. Den döende drinkaren som gör sitt testamente visar sig vara vanlig i tyska dryckesvisor från 1700-talets början, och i franska dryckesvisor finner man burleska skildringar av drinkarens begravning sedan 1600-talet.

Avsnittet om Bellmans dryckesvisor (s. 76–115) grundar sig på en omfattande genomgång av handskrifter, främst visböcker, med tillhörande attributionsdiskussion. Den har redovisats i en separat skrift i stencil och kompletteras av ett användbart, likaledes stencilerat förstaradsregister över Bellmans dikter. Någon särskild förteckning över vad avhandlingsförf. har räknat som »dryckesvisa» i Bellmans produktion får vi däremot inte någonstans. (Inte heller finns det något register i boken över vilka visor och epistlar som behandlats i den.) Materialavgränsningens genomförande och konsekvenser är därför svår att bedöma. Att skälvisor och måltidsvisor har uteslutits fullständigt från undersökningen (se s. 10) tror jag är olyckligt: de måste ju rimligtvis åtminstone kunna belysa funktioner hos dryckesvi-

sorna och de skålseder som behandlas på s. 124.

Översikten över Bellmans dryckesvisor är ordnad efter vistyper i fem grupper: visor om dryckeslaget, visor som är reflexioner om nödvändigheten av att dricka, visor som gestaltar dryckesbroderns drömmar, berättande visor om Bacchus och populära figurer i bibeln, parodiska böner och psalmer till Bacchus. I varje grupp analyseras ett typexempel och motiv och tekniska grepp inom gruppen kommenteras. En grupp har, förefaller det mig, beskrivits alldeles för knapphändigt, nämligen visorna om Bacchus. De häpnadsväckande många visorna om Bacchus i roller som präst, läkare, advokat, domare, sjöman, tunnbindare osv. borde nog i en bok som heter *Bellman och Bacchus* ha undersökts närmare. Hur har t. ex. vingudens olika roller utnyttjats funktionellt i dryckesvisan? Olof Byström har kallat Fredman efterträdare till »den konventionellt ritualmässiga bacchusgestalten» som »centralfigur i en stor bacchanalisk cykel» (*Kring Fredmans epistlar*, s. 91); det ger denna visgrupp en roll i epistlarnas förhistoria som i Nordstrands avhandling blir klart undervärderad. Det kan också anmärkas, att de trevliga bilderna, hämtade ur emblemböcker från 1600-talet, av t. ex. Bacchus som domare antyder en försummad möjlighet att leda dessa motiv långt tillbaka.

Märkligt nog är den tidigare genomgången av dryckesvisegenrens motivrepertoar föga utnyttjad i detta avsnitt för att visa hur Bellman har tillgodogjort sig och bearbetat arvet från den tyska, franska och äldre svenska dryckesvisan. I visorna om drinkarens begravning finner vi redan före Bellman skildringar av hur begravningsprocessionen skall ta sig ut:

strax för min bår spatserar
krögare med stop i hand
twå tree förut lofwera
beprydde alt efter mitt stånd.

Inte ens detta har tillvaratagits i diskussionen (avh. s. 65) om de s. k. processionsvisorna, visorna om Bacchus' och hans hjältars begravningar. I stället heter det, att dessa Bellmansvisor har utbildats ur den s. k. situationsvisan, dvs. den typ av dryckesvisa som framför allt gör själva dryckeslaget till sitt ämne (s. 101). Att det i de processioner som Bellman beskriver också finns anknytning till denna vistyp är tydligt, men de äldre, »för-Bellmanska» visorna med begravningsprocessioner som motiv kan ju inte elimineras ur det genetiska perspektivet.

Processionsvisorna utgör en väsentlig grupp bland Bellmans dryckesvisor eftersom det är där, och särskilt i visan »Fredmans begravning», som man har velat se »inledningen till Fredmansdiktingen» (Simonsson; Afzelius; Lönnroth). Nord-

strand har följt de äldre forskarna men med en viktig nyansförskjutning: medan de otvivelaktigt har syftat på innehållet, gestalt- och motivval, låter Nordstrand (utan att framhålla skillnaden) processionsvisornas nyckelställning gälla berättarteknik och gestaltningssätt, alltså en formell sida. Dels är emellertid den analys av berättartechniken (tempusförhållanden, åhörarrollens funktion osv.), som presenteras, grundad på en otillfredsställande läsning av texterna, dels är, som andreopponenten, Gunnar Hillbom, framhöll vid disputationen, de drag som framhålls som avgörande för epistelformen (scenisk framställning, bestämda personer, dialoginslag, en berättare som både beskriver scenen och tilltalar de agerande samt inslag av musikbeskrivning) att finna redan i mycket tidiga visor, tydligast i »Du ljufva karnaval». Å andra sidan förekommer inte några processionsvisor i tidiga epistlar. Epistelns uppkomst måste studeras mot en bredare bakgrund än den som dryckesvisorna med processionsinslag erbjuder.

Den brist på noggrant studium av texterna som jag påtalade i fråga om läsningen av processionsvisorna är särskilt ögonenfallande när det gäller visan »Bacchi bröllop», intressant här därför att den har en parallell- eller pendangdikt i processionsvisan »Bacchi begrafning». Den beskrivs som »en berättelse i presens», »en historia som skall berättas» (s. 102), men det rör sig i själva verket om en låtsaslek, man hittar på att »Bacchus brudgom står just idag» och de närvarande åhörarna får ta rollen av gäster vid bröllopsfesten: »Vi ä budna allihop». Det är alltså en illusionsskapande presensskildring, inte ett referat av en berättelse ur den antika mytologin. Den antagna kronologin mellan dikterna i gruppen är heller inte övertygande. Därmed försvinner förutsättningarna för den bild av utvecklingen från dryckesvisa till epistel som avhandlingen vill lansera.

Även i åtskilliga andra fall sviker textanalysen, och slutsatser dras ur felaktigt lästa texter. Exempel kan hämtas ur hela avhandlingen. Att ep. 35, »Bröderna fara väl vilse ibland», är byggd över valet mellan Bacchus och Venus (s. 77) kan inte utan många reservationer påstås. På s. 91 baseras tolkningen av visan »Portugal, Spanien» bl. a. på föreställningen om att »pudding med russin», dvs. plumpudding, och våfflor skulle vara mat som inte passade vid en hovtaffel, men detta finns det inga skäl att anta, tvärtom. Poängen ligger i stället i att fantasin om att äga kungakronor och makt bara kretsar kring möjligheterna att ohämmat njuta av bordets och sängens fröjder. Avsnittet om användning av »förlagor» s. 111–114 brister svårt i bruk av termer och jämförelser – inga av de anförda proven kan sägas vara

exempel på visdiktarens användning av »förlaga». Exemplet på s. 155 på motivet »krogen som paradys» rör inte dryck utan mat: »Bordet är mitt paradys», står det i den ena, och i den andra är det frågan om att Bacchus *utanför* paradiset upprättar den Adam som »föll när han åt». Tolkningen s. 156 av handskriftsversionen av en rad i slutstrofen av ep. 24: »Sjung om kärlek, vin och lycka, / Om de qval en törstig trycka, / Och om hur en rusig man / Paradiset vinna kan, / Om den orm i blodet rann, / När han första drufvan fann» som uttryck för medvetande om alkoholens skadliga verkningar (»Kunde slaveriet under dryckenskapslasten uttryckas suggestivare och kortare!») verkar först bestickande. Men naturligare är att förstå raden som en påminnelse om druvans benägenhet att väcka lust till kärlek, en tolkning som också gör att ändringen av »orm» till »eld» inte behöver bedömas som att redaktionskommittén har »fördunklat ett viktigt motiv» utan tvärtom som en förbättring. Ormen med dess obehagliga konnotationer har försvunnit – sången som flickorna skall sjunga skall ju handla om »kärlek, vin och lycka» och om de kval som drabbar den som *inte* dricker.

I diskussionen om paradismotivet, som ägnas ett särskilt kapitel, uppstår det företal, som Bellman skrev till de tjugofem första epistlarna, stort utrymme. Men framställningen vacklar mellan en analys av företalets Fredmansbild enbart och en syntes av epistlarnas och företalets. Det finns en hel del särdrag i företalets gestaltning av figuren att lyfta fram. Fredman får två roller, den som »Bacchi hjälte», ett föredöme och exempel på Bacchusdyrkan, och den som författare till uppbyggliga skrifter, som också blir en krönika över den krogvärld som han har levat i. Men förförd av Kjellén ser författaren företalets Fredman också, och främst, i rollen av martyr, förföljd av smälek, och låter företalets mönster vara »biografin över sektledaren och profeten». Företalet ger inte underlag för ett sådant oreserverat påstående. Däremot finns där en intressant utgivarfiktion (möjligt en av de tidigaste i vår litteratur?), och ett annat grepp som är viktigt är det beskrivande-utpekande, ut-pictura-poesis-artade, som kanske har herrnhutarnas »betraktelser» som en bakgrund: de lade an på det åskådliga, den visuella påtagligheten i beskrivningen av Jesu lidande.

Det kapitel som har fått rubriken »Bellmans dryckesvisor i sitt kulturella och sociala sammanhang» är särskilt oklart i avsikter och metoder. Frågor som »vilka strukturer i det dåtida samhället kommer till uttryck i dryckesvisan? Hur visar sig Bellmans samtid i hans visor?» (s. 116) är alldeles för vaga för att kunna leda till några rejäla svar. Kapitlet uppvisar också en serie

av metodiska grundstötningar och dåligt genomtänkta resonemang och behandlar ett otillfredsställande urval av problem. Medan frihetstidens bekymmer med statsfinanserna och återverkningarna därav på den enskildes försörjning omnämns och rätt löst antas ligga till grund för dryckesvisornas attityder till samhället nämns knappast med ett ord den fråga som gång på gång stod i centrum för den ekonomisk-politiska debatten, nämligen brännvinsbränningen. Inte minst vid 1769 års riksdag, då på nytt ett brännvinsförbud var mycket nära att antas, var det en fråga som alla diskuterade: »Den ene frågar dageligen den andra, om något och hwad derom blifwit beslutit; och har man nu på några weckor föga hört annat än detta omtalas, i alla sällskaper.» Så skriver signaturen Publicola i den kanske intressantaste av de många pamfletter som spreds detta år, *Tankar om Brännevin*. Av dessa samtal ger oss Bellman en ögonblicksbild i det stycke som har titeln »Klubben» (i två manuskript daterad just till 1769) och börjar: »Det var rätt curieust; i går aftons så satt vi och talte om Finance-verkets nu varande tilstånd, sedan cursen blifwit reglerad til al pari» (SU II s. 33). Att dryckesvisan, både den som följer i denna text och de övriga som manar till drickande, får en särskild ton av trots och ansvarslöshet avlyssnade mot de omständigheter som rådde, är ofrånkomligt. Hela detta politiska problem är lämnat åt sidan, medan vi får bl. a. kataloger över vilka viner och andra drycker som nämns i visorna och en genomgång av hur de återger ljud från flaskor och glas: som svar på de uppställda frågorna bidrar sådant inte stort. Utredningen om »dryckesritualer» svarar inte mot några krav på metodisk stringens: visor av Bellman och hans samtida blandas med dokument (Tersmedens memoarer) och används sida vid sida som beskrivningar av hur man brukade bära sig åt. Avsnittet om »Ursprunget till den bohemiska attityden i visorna» pekar enbart på studentlynnat. De exemplifierande texterna kommer från *anonyma* diktare och skämtar med resp. promotionsritualen och kyrkans dialog mellan präst och församling. Men en bohemisk attityd är ju mycket mer än så. Den akademiskt-intellektuella, frigjorda kvickheten räcker inte till som förklaring till Bellmans attityd – ett inslag i den kan den vara, men vi får inte några belysande exempel från hans produktion på hur detta inslag verkat där.

Utredningen i kap. »Från dryckesvisa till epistel» har föregripits på flera ställen i boken (se s. 76f., 103, 115). Dryckesvisornas allmänare, abstrakta motivutformning har konkretiserats och gestaltats i epistlarna, vilket också, betonar författaren, sammanhänger med den ändrade funktionen, från sång sjungen av hela laget till en en-

mansföreställning, som ändå bevarar en sällskaplig funktion (s. 144). »Den nya gestaltande principen» kallas, med en föga precis term, utvecklingen »från vila till extas» i epistlarna. Att här föreligger just en konkretiserande gestaltning av ämnet för så många äldre dryckesvisor, nämligen vägen från nykterhet till berusning (se s. 56f.) sägs aldrig ut: här tycker jag att avhandlingen återigen försitter en möjlighet att bearbeta de uppställda frågorna, att ta vara på det frambragta materialet och utnyttja de egna iakttagelserna.

Parodiproblemet och det därmed sammanhängande triangelförhållandet mellan Bellman, publiken och Fredman och Fredmansvärlden tar Nordstrand upp på flera ställen i anslutning till Kjellén. Än heter det att Bellman har sympati för Fredman och är »aristokratiskt illusionslös» (s. 125; uttrycket utan fog tillskrivet Kjellén), än att han är ironisk mot Fredman och att han »antar sin aristokratiska publiks hållning» (s. 181), än att han »ironiserar genom Fredmansfigurerna» över »den borgerliga, militära och aristokratiska omgivningen» (s. 191). Materialets skiftande art kan ge grund för skiftande bedömningar, men avhandlingen diskuterar inte nyansskillnaderna utan lämnar läsaren med dessa iögonenfallande motsägelser. Kjellén, som Nordstrand i grunden delar synsätt och uppfattning med, utsätts plötsligt för onödigt polemik i fråga om parodibegreppet (s. 185).

Den här avhandlingen har stora förtjänster: den ger oss en översikt över en genre som i århundraden varit mer levande och populär än de flesta, den ger sig i kast med ett stort, nästan obearbetat material, Bellmans dryckesvisor, som grupperas och ordnas, och den tar upp ett centralt problem, förbindelsen mellan dessa visor och epistlarna. Mest väsentligt är att den fäster vår uppmärksamhet vid dryckesvisornas motivkretsar och typer och vid deras behandling i epistlarna. Den är skriven med gott humör av en författare som är uppenbart road av sitt ämne. Men den analytiska skärpan och eftertanken sviker, framställningen går alltför ofta sina egna vägar oberoende av den disposition som rubrikerna antyder, och utnyttjandet av materialet och behandlingen av de uppställda problemen är inte väl genomförda. Bellmansforskningen har förvisso fått ett problembarn.

Louise Vingé

Göran Stockenström: *Ismael i öknen. Strindberg som mystiker*. Akad. avh. (Uppsala.) Nyköping 1972.

Hade Strindberg haft möjlighet att läsa Göran Stockenströms avhandling, skulle han förmodli-